

Klimecki M.

Galicyska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006. – 229 s.

Климецький М.

Галицька Соціалістична Радянська Республіка. Окупація Східної Малопольщі (Галичини) Червоною армією в 1920 р. – Торунь: Видавництво університету ім. Миколая Коперника, 2006. – 229 с.

У видавництві Торунського університету ім. Миколая Коперника (Польща) вийшла друком чергова монографія відомого польського дослідника й доброго знавця українсько-польських відносин ХХ ст., професора цього університету Міхала Климецького «Галицька Соціалістична Радянська Республіка. Окупація Східної Малопольщі (Галичини) Червоною армією в 1920 р.».

На відміну від більшості попередніх праць М.Климецького, присвячених насамперед польсько-українській війні 1918–1919 рр. на території Східної Галичини¹, це дослідження висвітлює події пізнішого часу, коли землі Східної Галичини (Тернопільщина й частина Львівщини) в ході польсько-радянської війни 1920 р. були окуповані Червоною армією, і тут було проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР), яка стала другою по створеній 21 березня 1919 р. Угорській Радянській Республіці (проіснувала до 1 серпня 1919 р.) «країною рад», яка після більшовицького жовтневого 1917 р. перевороту в Петрограді виникла поза західними кордонами колишньої Російської імперії.

У вступі автор цілком слушно звертає увагу читача на те, що коли в липні 1920 р. Червона армія перейшла річку Збруч, вона опинилася на землях, які ніколи не були частиною Росії. Заради історичної справедливості тут лише згадаємо про дуже короткий відтинок часу, коли французький імператор Наполеон відібрав у Австрії більшу частину захоплених нею раніше польських земель, включивши їх до складу так званого Варшавського князівства (герцогства), а Тернопільський округ Галичини передав своєму тоді ще союзникові російському цареві Олександрові І. Уже в травні – червні 1815 р. згідно з рішеннями, прийнятими на Віденському конгресі, Тернопільський округ повернувся до складу Австрії.

Утім, похід Червоної армії в 1920 р. за Збруч ЦК РКП (б) і ЦК КП (б) У розглядали не як спробу «повернення до старих російських кордонів» (хоча серед командирів Червоної армії, які брали участь у радянсько-польській війні, було чимало колишніх царських офіцерів, котрі про це мріяли), а як «революційну пролетарську допомогу робітникам і селянам Галичини з метою знищити там ярмо ненависних польських панів і капіталістів та побудувати свою власну робітничо-селянську владу»². Лише згодом, у другій половині 1930-х рр., вузько-класова парадигма радянської ідеології почне витіснятися російськочентричною, а новий образ СРСР поряд із класовими формуватимуть також і великоросійські національні міфи та символи (в дусі «збирання» Росією земель і народів).

Тому, на наш погляд, автор цілком має рацію, коли стверджує, що під час повернення через двадцять років, у вересні 1939 р., Червоної армії в Східну Галичину офіційна радянська пропаганда короткочасний період існування ГСРР (15.VII – 21.IX.1920 р.) навіть не згадувала. Хоча вступ радянських військ до регіону й цього разу супроводжувався типовими для більшовиків гаслами революційної пролетарської допомоги «повсталим робітникам і селянам України й Польщі в поваленні гніту їхніх віковичних ворогів – поміщиків і капіталістів»³, Й.Сталіна тепер приваблювала ідея «збирання» втрачених у ході революції й громадянської війни територій колишньої Російської імперії⁴. Попри розгорнуту радянською пропагандою кампанію, події осені 1939 р. в Східній Галичині навряд чи можна було кваліфікувати як «революційні».

Цілком вірно дослідник указує й на іншу причину замовчування сталінською історіографією факту створення та нетривалого існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, адже поява публікацій на цю тему неминуче б торкалася більшої проблеми, власне причин поразки походу 1920 р. Червоної армії на Захід. Серед питань, які в цьому випадку мали б зринути, було питання про роль самого Й.Сталіна, а також його колеґ по реввійськраді Південно-Західного фронту С.Будьонного й К.Ворошилова в провалі радянського наступу на Польщу, звідкіля більшовики сподівалися поширити революцію далі на Захід.

Як відомо, останні мали власну мету – захопити Львів, а тому відмовились підпорядкуватися командувачу Західним фронтом М.Тухачевському, війська якого після вдалого наступу в Білорусії, у серпні 1920 р., опинилися аж під самою Варшавою. Унаслі-

док нескоординованості дій двох фронтів, армія М.Тухачевського в битві з військами Ю.Пілсудського зазнала нищівної поразки на Віслі. Пізніше голова реввійськради радянської Росії Л.Троцький і М.Тухачевський звинуватили Й.Сталіна та його колеґ у свідомих діях із затримки перекидання частин Південно-Західного фронту на варшавський напрямок. Хоча варто зауважити, що, на думку деяких західних дослідників, у провалі наступу на Варшаву винен не стільки Й.Сталін, скільки саме помилкове рішення, прийняте російськими й українськими більшовиками, про штучне перенесення пролетарської революції на територію Польщі та інших країн Європи⁵.

Проте, М.Климецькому не можна відмовити в слушності його твердження про те, що Й.Сталін не був зацікавлений у порушенні проблематики політичних і військових дій у Галичині влітку 1920 р., оскільки не міг дозволити такої ситуації, коли б його попередня діяльність наразилась на критичні оцінки сучасників. Генсек до кінця свого життя дбав про ореол героя жовтневої революції, війн 1918–1920 рр. і 1941–1945 рр., не допускаючи навіть натяку на вільну інтерпретацію подій, в яких він брав участь. Показово, що й на XX з'їзді КПРС, коли Й.Сталін був публічно засуджений за ініційовані ним масові політичні репресії в країні, його помилкові дії на посадах одного з керівників Червоної армії в 1918–1920 рр. і верховного головнокомандувача в 1941–1945 рр. не здобулися на критичну оцінку. Із зазначених вище причин, на думку дослідника, створена сталінськими історіографами в 1920–1930-х рр. загальна картина радянсько-польської війни не зазнавала принципових змін майже до кінця XX ст.⁶

Аналізуючи нечисленні публікації на цю тему, що з'явилися в СРСР, автор вказує тільки на монографію Б.Тищика⁷, як на єдину, котру, на його думку, можна вважати цілком присвяченою історії проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Домінуючою тезою як згаданої праці, так і кількох інших невеличких за обсягом нарисів з історії ГСРР і Компартії Східної Галичини (КПСГ), котрі в різні часи публікувалися в науковій періодиці, було твердження про те, що ГСРР постала у відповідь на очікування її з боку місцевої української, польської та єврейської громадськості.

На погляд М.Климецького, таким чином замовчувався той факт, що рішення про «більшовизацію» Східної Галичини було прийняте вузьким колом керівників російської РНК, ЦК РКП (б) і ЦК КП (б) У та підтримане лише крайніми лівими галицькими активістами. Прагнення ЦК РКП (б) і ЦК КП (б) У до «більшовизації» галицького регіону не відбивало справжніх настроїв та інтересів місцевого населення, воно було йому нав'язане підрозділами Червоної армії й співробітниками надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією та саботажем (ВЧК, ВУЧК). Водночас радянські історіографи, стверджує дослідник, цілком уникали висвітлення діяльності тих політичних течій в середовищі галицьких українців, котрі вороже ставилися до намірів російських і українських більшовиків поширити революцію поза західні кордони радянської Росії та підпорядкувати Україну РРФСР.

На думку автора, ще одним важливим призначенням радянських повоєнних публікацій на цю тему було вкорінення у свідомості всіх громадян УРСР погляду, що це Москва уможливила здійснення споконвічного прагнення українців Надніпрянщини, Східної Галичини й Волині, а також Буковини та Закарпаття об'єднатися в складі єдиної держави. На це останнє твердження польського дослідника можна відповісти тезою, що й сучасна українська історіографія, об'єктивно оцінюючи всю суперечливість та болісність процесу інтегрування західноукраїнських територій у радянську систему, усе ж таки позитивно оцінює той факт, що вперше за багато століть існування українського етносу саме жорсткому сталінському режиму вдалося об'єднати більшість українських етнічних земель у межах однієї держави⁸.

Автор полемізує з деякими українськими еміграційними дослідниками історії ГСРР, зокрема з В.Веригою, не погоджуючись із тезою останнього, що Галицька Соціалістична Радянська Республіка постала на вимогу Леніна й ЦК РКП (б) передусім тому, щоб ізолювати національно свідомих, здатних до реалізації власних самостійницьких прагнень галицьких українців від решти українського народу⁹. Він зазначає, що більшовики намагалися не ізолювати ці прагнення, а підпорядкувати їх собі та спрямувати в необхідне річище. Таким чином, проголошення нових радянських республік було покликане полегшити Червоній армії та місцевим військовим формуванням, створеним регіональними більшовицькими партіями, процес опанування країн Центральної та Східної Європи. Російська РНК і керівництво Комінтерну могли офіційно визнати, що радянські республіки постали на території Угорщини, Галичини, Польщі, Німеччини та інших країн, де планувалося це зробити, цілком легально внаслідок активності їх народів. Варто зауважити, що представлений М.Климецьким погляд є поширеним у сучасній польській історіографії¹⁰.

Аналізуючи висвітлення проблематики ГСРР українськими дослідниками після розпаду СРСР автор звертає увагу передусім на праці М.Мухіної¹¹ та О.Рубльова¹². Його зацікавлення викликав висновок дослідників про те, що значна частина галицької інтелігенції вважала більшовиків єдиним союзником у боротьбі за Східну Галичину проти Польщі. Водночас, як доводять українські автори, ця соціальна група також схвалювала пропаговані більшовиками в Галичині нові суспільно-політичні проекти, не замилюючись при цьому над їх змістом та наслідками впровадження.

Проте, як зауважує М.Климецький, симпатии більшовиків із числа галицьких комуністів були не єдиними, хто визначав перебіг революційних змін у Східній Галичині в 1920 р. На їхній бік перейшло також чимало військовиків Української галицької армії (УГА), урядовців, громадсько-політичних діячів і політиків часів Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і Української Народної Республіки (УНР), які були противниками польської присутності в Західній Україні. Для більшовиків же вони були лише «тимчасовими попутниками». Більше того, з огляду на майнове становище й наявність освіти в цих людей радянська влада відносила їх до класу «визискувачів». Надалі вони повинні були або цілком зректися свого минулого, позбутися галицької ментальності й національної свідомості та перетворитися на активістів комуністичної партії (хоча й це багатьом не допомогло) або згинуть.

Польський дослідник докладно розповідає про те, як відбувалась підготовка до створення при ЦК КП (б) У в Києві вищого органу радянської влади на території Східної Галичини – Галицького революційного комітету (Галревкому), наголошуючи, що більшовики України одержали відповідне завдання з Москви від російської РНК та ЦК РКП (б).

23–24 квітня 1920 р. на партійній конференції в Києві при ЦК КП (б) У було сформовано Галицький організаційний комітет (Галоргком) як координуючий орган комуністичних організацій Східної Галичини та Буковини. Він активно співпрацював із ЦК РКП (б), Південним бюро Комінтерну, Польським і Галицьким ревкомами, ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ), губкоматами та наркоматами УСРР, реввійськрадами фронтів, брав участь у реорганізації Червоної української галицької армії, агітаційній роботі серед полонених галичан у таборах (Харків, Кожухов (під Москвою), Ярославль, Архангельськ).

8 липня 1920 р. в Києві було сформовано Галицький революційний комітет, до складу якого ввійшли українські, польські та єврейські діячі. Очолив Галревком один із керівників більшовицького збройного повстання в Києві В.Затонський. 15 липня Галревком опублікував декларацію «До працюючих усього світу, до урядів соціалістичних радянських республік і до урядів усіх капіталістичних держав», в якій проголосив про створення ГСРР, столицею якої мав стати Львів.

Після вступу Червоної армії наприкінці липня 1920 р. на територію Галичини штабквартирою Галревкому став Тернопіль (1 серпня). Того ж дня Галревком ухвалив декрет «Про встановлення радянської влади в Галичині» – уся державна влада на окупованій Червоною армією території Східної Галичини зосередилася в руках діячів спочатку 12-ти, а згодом 18-ти відділів Галревкому, а також у Галицькій надзвичайній комісії до боротьби з контрреволюцією. Декретами Галревкому було ліквідовано приватну власність на засоби виробництва, встановлено восьмигодинний робочий день, відокремлено церкву від держави та націоналізовано церковні маєтки, запроваджено єдину трудову школу із семирічним навчанням, націоналізовано землю.

Наприкінці серпня 1920 р. Галревком намагався провести вибори постійних органів радянської влади в Галичині й скликати загальногалицький з'їзд рад. Проте, у зв'язку з відступом Червоної армії з території Західної України під тиском польських військ 15 вересня 1920 р. покинув Тернопіль. 21 вересня 1920 р. Галицька Соціалістична Радянська Республіка припинила своє існування.

Польський дослідник наголошує на тому, що чимало учасників революційних перетворень у Східній Галичині керувалися у своїх діях прагненням створити дійсно справедливий соціально-економічний і політичний суспільний устрій, ніж той, що існував у попередній період. Здійснювані в Галичині суспільні перетворення відповідали загальній більшовицькій доктрині про звільнення трудящих від панування капіталу й розширення революційного впливу «країни рад» на суміжні території та сусідні народи.

Утім, на думку М.Климецького, конкретні шляхи та засоби побудови справедливого ладу учасниками тих подій розумілися по-різному. Чимало з них у своїх діях вдавалися до насильства й жорстокості щодо низки соціальних груп галицького суспільства – власників земельних маєтків і фабрик, шахт і копалин, банкірів і рантьє, осіб, які використовували найману працю, у тому числі ремісників і заможних селян, купців, представ-

ників церкви всіх віросповідань, державних чиновників, учителів та представників інших верств галицької інтелігенції. На погляд автора, лише завдяки нетривалому періоду існування радянської влади в Східній Галичині більшовики не встигли розгорнути тут масовий терор проти місцевої людності.

М.Климецький також уважає, що здійснювані Галревкомом упродовж декількох тижнів революційні заходи не здобули підтримки в населення Галичини, оскільки воно не відчуло виразного поліпшення свого матеріального становища. Тому навіть найбідніші прошарки зайняли вичікувальну позицію. Велике розчарування серед галичан викликало також байдуже ставлення Галревкому до їхніх національних прагнень.

Серед польських дослідників М.Климецький є чи не першим, хто звернув особливу увагу на такий аспект досліджуваної проблематики, як взаємини між ЦК КП (б) У й ЦК РКП (б), більшовиками України та Росії. Він порушує низку питань, на які українські історики досі не дали вичерпної відповіді, а саме чи готові були й до якої міри учасники революційного руху в Україні в 1919–1920 рр. визнати свою залежність від Москви?

На думку М.Климецького, у середовищі комуністів України точилася гостра дискусія стосовно того, чи вважати радянську Україну своєю власною державою, чи вона тільки є автономним уламком радянської Росії. Навіть ті з них, хто схвалював таку залежність, міг уважати її тимчасовою, з огляду на поточну громадянську війну та іноземну інтервенцію, у тому числі польської армії. У цьому випадку вони уявляли собі допомогу Росії конче необхідною.

Нагадаємо, що чимало активних учасників більшовицької революції в Україні за свої тогочасні погляди згодом були репресовані. Прихильником територіальної української комуністичної партійної організації був і голова Галревкому В.Затонський, який ще навесні 1918 р. разом зі М.Скрипником протестував проти заяви тодішнього наркома національностей РСФРР Й.Сталіна про те, що Україні «досить гратися в уряд і республіку»¹³. У 1930х рр. В.Затонського, який негативно ставився до проявів великодержавного шовінізму й російського централізму, як і багатьох інших творців Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, було заарештовано та страчено.

На відміну від своїх попередників-співвітчизників М.Климецький уперше залучає до свого дослідження значну кількість українських документальних матеріалів з архівних установ Києва й Львова. Оскільки перебіг бойових дій у Східній Галичині в 1919–1920 рр. вже добре відображений в українській і зарубіжній науковій літературі¹⁴, автор намагався скористатися з віднайдених архівних матеріалів, щоб висвітлити насамперед такі проблеми, як процес створення та функціонування революційних органів державної влади в Галичині, надання їм вигляду самостійних у своїх діях і тих, що користуються підтримкою місцевої людності, ставлення пересічного громадянина до більшовицьких форм правління, Червоної армії та взагалі до всіх суспільних змін, що їх несла революція.

Чимало місця в праці відведено також питанню спротиву галицьких українців польській присутності в Східній Галичині та заходам, які вони вживали щодо розбудови власних державних структур.

Завершується дослідження досить чіткими й виваженими висновками, бібліографією, короткими резюме українською та англійською мовами.

Поза сумнівом, вихід у світ монографії М.Климецького є подією як у польській, так і українській історіографії. Вона стане в пригоді фахівцям-історикам, а також усім, хто цікавиться історією ХХ ст.

¹ *Klimecki M.* Lwów 1918–1919. – Warszawa, 1998. – 216 s.; *Idem.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. – Warszawa, 2000. – 292 s.; *Idem.* Od wojny do sojuszu. Polityczne i wojskowe stosunki polsko-ukraińskie w latach 1919–1920 // *Od Żołkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku.* – Warszawa, 2000. – S.178–190.

² Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю.Ю.Сливка, В.І.Масловський, М.М.Швагуляк та ін.; відп. ред. Ю.Сливка. – К., 1989. – С.42.

³ Там само. – С.299.

⁴ *Сахаров А.* Война и дипломатия: 1939–1945 гг. // *Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей.* – Вип.7. – Ч.І. – К., 2003. – С.119–150.

⁵ *Deutscher I.* Stalin. A political biography. – Oxford University Press, 1986. – P.221.

⁶ *Klimecki M.* Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. – S.10.

⁷ *Тиущик В.* Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920). – Л., 1970. Утім, не зовсім можемо погодитися з таким твердженням польського колеги й укажемо тут на іншу, цитовану вище колективну монографію, присвячену цій темі: *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.* – 488 с.

⁸ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст. – К., 1995; Кульчицький С. Воз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності // Київська старовина. – 1996. – №6. – С.80–96.

⁹ Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка. – Нью-Йорк, 1986. – С.100.

¹⁰ Związek Radziecki wobec krajów Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1920–1991 / Pod red. J.Dieca i A.Tyszkiewicza. – Kraków, 2004.

¹¹ Мухіна М. Гальревком і Галичина. До питання про місце інтелігенції в суспільному житті України 1920–1930 рр. // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип.1. – Т.4. – К., 1992. – С.383–400.

¹² Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К., 2004. – 632 с.

¹³ Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (гол.) та ін. – К., 2005 – Т.3: Е–Й. – С.287–288.

¹⁴ Тут тільки згадаємо про видання, присвячені цій проблематиці й підготовлені вченими Торунського університету ім. М.Коперника: Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa / Red. Z.Karpus, W.Rezmer, E.Wiszka. – Toruń, 1997; Karpus Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. – Toruń, 1999; Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka, 1918–1920. – Toruń, 2002; Legieć J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r. – Toruń, 2002.

І.І.Льюшин (Київ)

І.І.Ярмошик

Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ–ХХ століть. – Житомир: Волинь, 2006. – 216 с.

Інтерес до проблем історіографії окремих регіонів України в сучасних умовах розвитку державотворчих процесів у ній істотно посилюється як серед професійних дослідників вітчизняної історичної науки, так і в широкому колі читачів-шанувальників загадкової музи Кліо. У зв'язку з цим викликає зацікавленість монографія декана історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидата історичних наук, доцента І.І.Ярмошика, в якій на доволі високому фаховому рівні аналізується розвиток історико-краєзнавчого вивчення Волинського регіону як невід'ємної частини Української держави вітчизняними істориками та місцевими краєзнавцями впродовж ХІХ й ХХ ст.

Запропоноване широкому загалу дослідження складається зі вступної частини, чотирьох розділів, висновків і досить вагомих додатків, які своєю інформаційною насиченістю істотно урізноманітнюють матеріал та значною мірою допомагають більш повно відтворити процес еволюції історіописання Волині протягом ХІХ – ХХ ст.

У вступній частині цієї книги, яка створена автором на базі його дисертаційної праці, доволі ґрунтовно окреслюється актуальність проблеми й її значущість. За його переконанням, історичні знання взагалі є важливим фактором формування і розвитку національної свідомості кожного народу. Саме тому важливого значення в цьому процесі, який неможливий без знання минулого, відіграють історико-краєзнавчі дослідження, які охоплюють вивчення окремої території, її історію, культуру та у котрих присутній не лише пізнавальний, а й емоційний компонент.

На думку вченого, краєзнавство, яке вивчає історію, соціально-економічні процеси, культуру, природу, тобто весь комплекс життєдіяльності людини в певному регіоні, є наукою інтегральною, комплексною і тому вимагає більш широких підходів для написання відповідних праць. Окресливши хронологічні та територіальні рамки дослідження й простеживши походження назви «Волинь» у працях попередників, автор поставив собі за мету здійснити аналіз етапів процесу історико-краєзнавчого вивчення краю вітчизняними вченими від початку ХІХ ст. до сьогодення як невід'ємної частини історичної науки України. Відтворивши на висококваліфікованому рівні історіографію поставленої проблеми, яка була висвітлена в значному корпусі наукової літератури, дослідник справедливо звернув увагу на той факт, що важливим джерелом для вивчення краєзнавства регіону є фонди державних архівів Житомирської, Волинської та Рівненської областей, зокрема Волинської духовної (ДАЖО. – Ф.1) і Луцько-Житомирської (ДАЖО. – Ф.170) римо-католицьких консисторій, фонди краєзнавців Волині – П.Абрамовича (ДАЖО. – Ф.3409), Я. Гофмана (ДАРО. – Ф.160), Ф.Штейнгеля (ДАРО. – Ф.366). Заслугує схвалення залучення науковцем до написання книги архівних матеріалів зі слідчих справ безпідставно звинувачених та засуджених органами ДПУ – НКВС відомих дослідників краю В.Кравченка, П.Абрамовича, В.Бруховського, К.Червяка.